

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Sociologica 9 (2017), vol. 2, s. 87–100

ISSN 2081-6642

DOI 10.24917/20816642.9.2.6

Mariusz Misztal

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Johna Knoxa opinia na temat rządów kobiet

Streszczenie

John Knox (1514?–1572) jeden z najważniejszych liderów szkockich i angielskich protestantów jest dzisiaj pamiętany często jako mizoginista i męski szowinista. Chociaż z zachowanych źródeł nie wynika wcale, że Knox był w rzeczywistości wrogiem kobiet, a wręcz przeciwnie, pozostawał w przyjacielskich stosunkach z kilkoma, reputację mizoginisty zawdzięcza pamfletowi zatytułowanemu *The First Blast of the Trumpet Against the Monstruous Regiment of Women* (1558). Dowodzi w nim, że rządy kobiet są niezgodne, zarówno z prawem Bożym, jak i z prawami natury i na poparcie swojej tezy przywołuje liczne opinie uznanych autorytetów, zaczynając od Arystotelesa, poprzez liczne cytaty biblijne, szczególnie listy św. Pawła, a na chrześcijańskich uczonych kończąc. Wspomina też starotestamentowe prorokinie, ale uznaje je jedynie za wyjątki potwierdzające regułę. Knox przyznaje, że *The First Blast* została napisana przeciwko rządowi katolickiej Marii Tudor, dlatego znaczną część książki stanowi atak na okrucieństwo i tyranie królowej. Pamflet kończy się wezwaniem Anglików do obalenia rządów Marii poprzez wywołanie rewolucji. Pomysły Knoxa zostały skrytykowane nawet przez jego współwyznawców, w których imieniu polemizował z nim John Aylmer.

Słowa kluczowe: John Knox, rządy kobiet, polemika, pamflet *The First Blast of the Trumpet Against the Monstruous Regiment of Women* (1558), John Aylmer

John Knox (?1514–1572) był jednym z najważniejszych liderów szkockich i angielskich protestantów¹ oraz napisał najbardziej szczegółową i ważną historię początków reformacji w Szkocji (Knox 1586)². Mimo to, dzisiaj pamiętany jest przede wszystkim jako nieprzejednany mizoginista i obelżywy szkocki, męski szowinista i seksista.

Z zachowanych źródeł nie wynika jednak wcale, że Knox był w rzeczywistości wrogiem kobiet³. Wręcz przeciwnie. Był dwukrotnie żonaty. Pierwsza żona,

¹ Najlepsze biografie Knoxa to Brown 1895, Ridley 1968, Reid 1974, Marshall 2000, Dawson 2015.

² Oryginalny manuskrypt *Historii* został wydany w Knox 1846–1864, t. 1–2; najlepsze wydanie to Knox 1949. W *Historii* Knox stawia siebie w centrum wydarzeń i dlatego przez wielu badaczy uważana jest ona za przesadzoną autoreklamę. Dawson 2004, Lee 1966.

³ Nie ma zgody wśród badaczy, co do stosunku Knoxa do kobiet. Pierwszy szerzej na ten temat pisał Stevenson 1924, który bronił Knoxa, tak też Ridley 1968. Zob. też Felch 1995b, Collinson 1988, Wormald 1988.

Marjorie Bowes, została mu przedstawiona przez przyszłą teściową, Elizabeth, matkę 12 dzieci⁴. Elizabeth, „religijna hipochondryczka” (Stevenson 1912: 230), po ślubie córki zostawiła męża i zamieszkała z Knoxem i jego młodą żoną. Ta niesłychana decyzja była powodem licznych niewybrednych plotek i domysłów, a sam Knox przyznawał, że łączy go z Elizabeth specjalna przyjaźń (Collinson 1988; Felch 1995a). Marjorie dała Knoxowi dwóch synów i zmarła w roku 1560⁵. Drugi raz Knox ożenił się w roku 1564, gdy miał już 50 lat, a jego wybranka, Margaret Stewart, córka Andrew Stewarta, lorda Ochiltree, miała w momencie ślubu jedynie 17. Nic dziwnego więc, że małżeństwo to było również okazją do nowych plotek i wywołało ogólne oburzenie⁶, ale wydaje się, że było udane. Knox miał z Margaret trzy córki, a żona była zarówno jego sekretarką jak i pocieszycielką i pielęgniarką w czasie choroby⁷.

W opublikowanych pismach Knoxa praktycznie brak wzmianek o kobietach, które znał, ale z 56 zachowanych prywatnych listów, aż 29 zaadresowanych jest do jego pierwszej teściowej, Elizabeth Bowes, i żony (Knox 1846–1864: t. 3, 331–404), trzynaście do Anne Locke, a dalszych sześć do innych kobiet, których serca, pisze Knox, „były przepełnione specjalną troską o niego” (Knox 1949, t. 1, s. LXXXIII; Knox 1846–1864: t. 4, 217–254)⁸. Knox korespondował z „siostrami” z Edynburga nawet w sprawie „ubioru kobiet” i na ich pytanie, jaki powinien być, ostrożnie odpowiadał, że jest bardzo trudno i niebezpiecznie dać jedną pewną odpowiedź, bo z jednej strony można w ten sposób „ograniczyć chrześcijańską wolność, z drugiej zaś zbyt łatwo poluzować cugle niemądrej wyobraźni słabego ciała” (Knox 1846–1864: t. 4, 225–226).

Szczególnie Anne Locke, inteligentna i świetnie wykształcona, była traktowana przez Knoxa jako prawdziwa przyjaciółka i powierniczka, a jego do niej listy są pełne nie tylko plotek, ale i informacji, które uzupełniają jego *History of the Reformation*⁹.

⁴ Ślub odbył się prawdopodobnie wiosną 1556 (Knox 1846–1864, t. 6: XXXIII–XXXIV), lub w 1552 r. Zob. Leishman 1909: 5–6.

⁵ Zachował się tylko jeden list Knoxa do Marjorie, w którym pisze: „to chyba pierwszy list, jaki kiedykolwiek do ciebie napisałem”. Knox 1846–1864, t. 3: 395. W jego opublikowanych pismach wspomina ją tylko trzy razy, kiedy nazywa ją swoją „lewą ręką”, tzn. że pomagała mu w pisaniu (zob. list Knoxa do Johna Foxe’a, Ibid, t. 5: 5), oraz gdy pisze o „smutku z powodu niedawnej śmierci tej drogiej kobiety, z którą dzielił łożo”. Knox (1949), 1: 351. Synów, którzy obaj zmarli w sile wieku, Knox wspomina tylko raz. Knox 1846–1864, t. 6, s. LXI–LXV; Knox 1949, t. 2: 83; Leishman 1909: 3–19.

⁶ Maria Stuart była oburzona, że Knox ożenił się z przedstawicielką szkockiej arystokracji, jej daleką krewną. Zob. np. Randolph to William Cecil, 18 III 1564, Knox 1846–1864, t. 6: 532–533. Również Kalwin nie aprobował tego związku. Graham 2001: 265.

⁷ Knox wspomina ją tylko raz, na końcu modlitwy z roku 1566. Knox 1846–1864, t. 6: 484.

⁸ Były to żony zamożnych mieszczan z Edynburga i Londynu: Janet Guthrie, żona Alexandra Guthrie, urzędnika magistratu w Edynburgu; Rose Lok, żona Anthony Hickmana, kobieta interesu, wygnana z Anglii przez Marię Tudor, i Janet Adamson, żona Jamesa MacGillisa. (Wszystkie tłumaczenia w tekście autora artykułu).

⁹ Anne Locke (ok. 1530 – po 1590 [1607?]) córka Stephena Vaughana, który był pośrednikiem między Williamem Tyndalem, a rządem angielskim; jest stawiana w jednym rzędzie z damami dworu Anny Boleyn: Anne Askew, Catherine Parr czy Jane Grey. Była poetką i tłumaczką, a jej zebrane dzieła wydała S.M. Felch, *The Collected Works of Anne Vaughan*

Po wstąpieniu na tron Elżbiety I, Anne była jego łącznikiem z angielskim dworem. To ją prosił o przesyłanie mu wybranych książek i to jej zwierzał się, że według niego Genewa, to „najdoskonalsza szkoła Chrystusa, jaka istniała od czasów apostołskich”¹⁰ (9 XII 1556, Knox 1846–1864: t. 4, 240). W liście do niej daje też rzadki przykład osobistych wynurzeń: „z natury jestem gburowaty, ale jednej rzeczy nie wstydzę się przyznać, a to, że gdy raz zawrę bliską znajomość, nigdy jej sam nie zrywam. A to nie tyle, że oni potrzebują mnie, ale że to ja potrzebuję ich wszystkich” (6 IV 1559, Knox 1846–1864: t. 4).

Z zachowanej korespondencji wynika, że niekiedy Knox sam inicjował wymianę listów z „siostrami”, jak je nazywał (nawet do żony tak się zwracał; Knox 1846–1864: t. 4, 246). Do Mrs. Guthrie pisał: „choć nie mam ci nic szczególnego do napisania, droga siostrzyczko.... To nie mogłem się powstrzymać od skreślenia tych kilku linijek, aby pokazać, że o tobie myślę...”, a w liście do Mrs. Locke wyznawał: „Piszesz, że pragniesz mnie zobaczyć. droga siostrzyczko, jeśli bym zdołał wyrazić moje pragnienie i tęsknotę za twoją obecnością, wydawałoby się że przekraczam granice.... Tak, płaczę i raduję się wspominając cię; a pociechą byłaby twoja obecność, która, zapewniam, jest dla mnie tak droga, że jeśli by moje obowiązki związane z tą tutaj niewielką grupą wiernych¹¹, zebraną razem w imię Chrystusa, nie umożliwiły tego, byłbym u ciebie wcześniej niż ten list” (listopad 1556, Knox 1846–1864: t. 4, 237–239). Nawet jeżeli część tych listów jest hiperbolą, pokazują one, że Knox był w bliskich stosunkach z „zaznajomionymi kobietami”, ale były one, zgodnie z dyrektywą świętego Pawła, naturalnie przez niego wykluczone z udziału w wyborach oraz cotygodniowych spotkaniach kongregacji. Jego korespondencja pokazuje też, że w oczywisty sposób wolał towarzystwo i przyjaźń kobiet niż mężczyzn. Nie ma żadnej wzmianki, jakoby kiedykolwiek czuł silną osobistą sympatię do jakiegokolwiek mężczyzny, za wyjątkiem Christophera Goodmana, jako że samego Kalwina uważał raczej za pastora-nauczyciela niż przyjaciela (Rupp 1975: 1–14, 10; Ridley 1968: 267).

Tym bardziej więc może dziwić reputacja Knoxa jako mizoginisty i męskiego szowinisty. Powodem jest pamflet zatytułowany *The First Blast of the Trumpet Against the Monstrous Regiment of Women*¹². Sam tytuł jest niełatwy do zrozumienia

Lock, Renaissance English Text Society, V. 21, 1999. Zob. Collinson 1965 (niestety, ten esej nie omawia szczegółowo korespondencji między Knoxem i Anne Locke), Collinson 1988 i Felch 1995a. Zachowały się listy między Knoxem i Anne jedynie z lat 1556–1562. Stevenson 1912, s. 236 i Collinson 1965: 261–262, uważają, że Anne była jedyną kobietą, którą Knox naprawdę kochał.

¹⁰ Po otrzymaniu tego listu i zachęty ze strony Knoxa, Anne wraz z dwójką małych dzieci, w maju 1557 udała się do Genewy. Wydaje się, że mąż Anne aprobował jej zażyłość z Knoxem. Knox 1846–1864, t. 4: 240 i nast.

¹¹ Knox, wspólnie z Christopherem Goodmanem (1520–1603), był pastorem niewielkiej, liczącej ok. 230 osób grupy protestanckich wygnańców z Anglii. Reid 1976: 133–134.

¹² Oryginalna publikacja, oznaczona w English Short Title Catalogue jako STC 15070, znajduje się np. w British Library (G.11827); przedruk w Knox 1846–1864, t. 4: 363–422. Mason 1994: 3–47 i Knox 1578 dają częściowo uwspółcześioną wersję tekstu. Nie ma monograficznego opracowania *The First Blast...*, ale pamflet jest krótko omawiany czy przywoływany w biografii Knoxa, np. Ridley 1968: 265–272; Marshall 2000: 101–114; Dawson 2015:

dla dzisiejszych rodzimych użytkowników języka angielskiego. Knox nie przedstawił obrazu „potwornej armii” kobiet maszerującej przeciwko płci przeciwnej. Za jego czasów słowo *monstruous* (od łac. *monstruosus*) oznaczało nie więcej jak „nie-naturalny, sprzeczny z naturą”, a *regiment* (od łac. *regimentum* albo *regimen*) oznacza „rządy”. Tak więc, tytuł utworu należy tłumaczyć jako „Pierwszy ryk/głos trąby przeciwko sprzecznemu z naturą rządowi kobiet”.

Knox wydał tę czterdziestopięciostronicową książeczkę w Genewie w roku 1558, bez wiedzy i zgody Kalwina i władz miejskich (Calvin to William Cecil, 1559, W: Robinson (red.) 1842–1845: t. 1, 76–77; Reid 1976: 132). W przeciwieństwie do jego poprzednich prac, ta została opublikowana anonimowo, bez nazwy drukarni i miejsca publikacji, a strona tytułowa książki nie zawierała żadnego znaku wydawcy, oprócz daty (facsimile W: Knox 1846–1864: t. 4, 363).

Już w marcu 1554 roku Knox prawdopodobnie rozważał pamflet udowadniający, że kobiety zgodnie z prawem nie mogą rządzić¹³. Rozmawiał o tym problemie z Kalwinem, przynajmniej dwukrotnie, wiedział więc również, że Kalwin nie aprobuje publicznej dyskusji na ten temat. Kalwin powiedział Knoxowi, że skoro w niektórych krajach zwyczaj i publiczna zgoda daje kobietom prawo zasiadania na tronie, niepożądane jest omawianie tej kwestii, by nie „dezorganizować rządów, które są ustanowione przez Opatrzność Boską” (Calvin to William Cecil, ?styczeń 1558, Knox 1846–1864: t. 4, 357–358; Hume 1895: t. 1, 228–229).

Decydując się na publikację *The First Blast*, Knox był w pełni świadomy, że jego książka wywoła krytykę i że może go to wpędzić w poważne tarapaty. We wstępie pisał: „Prosty człowiek, wróg Boga, znajdzie, wiem o tym, wiele przyczyn dla których taka doktryna nie powinna być publikowana w tych naszych niebezpiecznych czasach. Po pierwsze, może się wydawać, że prowadzi do podżegania. Po drugie, może być niebezpieczna nie tylko dla autora lub wydawcy, ale i dla tych wszystkich, którzy przeczytają to, co jest napisane, lub będą popierać tę prawdę, gdy o niej usłyszą. [...] Nazwą mnie głupcem, ciekawskim, złośliwym i podżegaczem; a pewnego dnia, być może, choć na razie jestem bezimienny, oskarżą mnie o zdradę” (Knox 1558: 38–39, 41). Knox tłumaczy też, dlaczego publikuje pamflet anonimowo: „Moim celem jest po trzykroć nagłaśniać tę samą sprawę, jeśli Bóg pozwoli; dwukrotnie zamierzam zrobić to bez ujawniania imienia; ale wraz z ostatnim rykiem trąby zamierzam wziąć winę na siebie, by inni mogli zostać oczyszczeni” (Knox 1558: 42)¹⁴.

W *The First Blast* Knox dowodzi, że rządy kobiet są niezgodne zarówno z prawem Bożym, jak i z prawami natury. Po swojej stronie Knox miał tradycję i powszechne uprzedzenia. Jeżeli pamiętamy, że jedną z podstawowych funkcji monarchy

142–146 i w monografiach dotyczących roli kobiet w polityce i teorii zbrojnego oporu wobec władcy, np. Shepard 1994, Jansen 2008: 11–34.

¹³ Pytanie, które postawił Bullingerowi w marcu 1554 roku, pokazuje, że już wtedy rozważał możliwość przedstawienia teorii mówiącej, że kobiety zgodnie z prawem nie mogą rządzić. Knox pytał, czy kobieta może zgodnie z boskim prawem królów rządzić królestwem i przekazywać prawo do rządzenia swojemu mężowi. Zob. odpowiedź Bullingera, w: Hume 1895, t. 1: 227–228, Reid 1974: 110–111.

¹⁴ Knox napisał jedynie streszczenie drugiej części, które składa się z czterech nierozwiniętych punktów. Knox 1846–1864, t. 4: 539–540. Por. Knox 1558: 61.

w tamtych czasach było w dalszym ciągu osobiste prowadzenie armii do boju, to sprzeciw co do kobiety-władcy wydaje się bardziej zrozumiały. Kiedy Maria Tudor wypowiedziała wojnę Francji latem 1557 roku i, zgodnie z powszechnie obowiązującą formą, wysłała herolda do Rheims, by wyzwać francuskiego króla, Henryk II wybuchnął śmiechem i skomentował: „Zastanawiam się, jak zareagować na to, że kobieta wypowiada mi wojnę” (Soranzo to the Doge and Senate of Venice, 9 VI 1557, *Calendar of State Papers, Venice*, t. 6, 927. Cyt. za Ridley 1968: 247). Z drugiej strony, sprawowanie rządów przez kobietę tymczasowo zastępującą monarchę było akceptowane w Niderlandach, gdzie Małgorzata Habsburg i Maria Habsburżanka¹⁵ rządziły jako namiestniczki cesarza przez niemal pięćdziesiąt lat, czy nawet we Francji, gdzie Katarzyna Medycejska rządziła w imieniu swoich niepełnoletnich synów, chociaż we Francji kobiety były całkowicie pozbawione prawa do dziedziczenia korony (stąd m.in. wojna stuletnia)¹⁶. Pomimo uprzedzeń, w czasie gdy powstawała *The First Blast*, na Wyspach Brytyjskich rządziły kobiety: królową Szkotów była od roku 1542 młodociana Maria Stuart, od 1546 przebywająca we Francji w oczekiwaniu na małżeństwo z delfinem Francji i reprezentowana w Szkocji przez matkę, Marię de Guise, a w Anglii od roku 1553 panowała Maria Tudor, córka Henryka VIII i Katarzyny Aragońskiej. Zarówno Maria Tudor, jak i Maria Stuart były katoliczkami, a ich małżeństwa z katolickimi książętami oznaczać mogły jedynie, że sytuacja protestantów na Wyspach Brytyjskich stanie się jeszcze trudniejsza. Jak zauważa Ridley (1968: 266–267; por. Hume 1895: t. 1, 233), gdyby nie niefortunny zbieg okoliczności, że Jane Grey, kandydatka protestantów do korony Anglii po śmierci Edwarda VI, również była kobietą, można by było wykluczyć Marię Tudor jako kandydatkę do tronu w 1553 roku ze względu na jej płeć i w oczach społeczeństwa byłby to na pewno bardziej przekonujący argument, niż jakikolwiek inny przedstawiony w sprawie dziedziczenia korony po Edwardzie VI.

Podległość i zależność kobiet od mężczyzn były akceptowane, zarówno w teorii, jak i w praktyce, we wszystkich klasach społecznych (zob. Shephard 1994). Średniowieczne chrześcijaństwo, mimo że pod pewnym względem wywyższało pozycję kobiet, przekazywało również przeciwny osąd o całej płci, piętnując kobiety jako kusicielki, które usidlały mężczyzn i odciągały ich od nauki i pobożności. Religia, która uznawała seksualne pożądanie za grzech śmiertelny i jednocześnie była świadoma, że głównie poprzez seksualne pożądanie kobiety zdobywały władzę nad mężczyznami, naturalnie patrzyła na dominację i wpływ kobiet z przerażeniem. Takie antifeministyczne opinie, przejęte od św. Augustyna i Ojców Kościoła, były głoszone przez zarówno katolickich jak i protestanckich teologów¹⁷. Pojawiały

¹⁵ Lecz Maria Habsburżanka sama stwierdziła, że jest niemożliwe, by w okresie wojny rządząca kobieta radziła sobie ze swoimi obowiązkami. Powiedziała Karolowi V, że kobieta, niezależnie od swojej rangi, nigdy nie budzi takiego strachu i respektu jak mężczyzna, jako że niekompetencja kobiety w porównaniu do niekompetencji mężczyzny różni się jak czerni i biel. Mary of Hungary to Charles V, sierpień 1555, cyt. za: Ridley 1968: 247.

¹⁶ Najpełniejszy spis kobiet-władczyń daje *Women State Leaders and Women Rules throughout the Ages*, Pobrano z: www.guide2womenleaders.com (9.01.2017).

¹⁷ Zob. np. Richardinus, *Commentary on the Rule of St. Augustine*, s. 112–115; Ridley 1968: 266.

się oczywiście też profeministyczne teorie humanistów-intelektualistów, takich jak Juan Luis Vives (1492–1540), nauczyciel królowej Marii Tudor z jego *De institutione feminae Christianae* (1523)¹⁸, Korneliusz Agrippa (1486–1535), który był pierwowzorem postaci Fausta w dramacie Goethego i autorem przetłumaczonego w roku 1575 na polski dzieła *O słachetności a zacności płci niewieściej*, czy angielski humanista Thomas Elyot (1490–1546), *The Defence of Good Women* (1545)¹⁹, ale nie miały one większego wpływu w szerszych kręgach społeczeństwa (zob. Jansen 2008; Jordan 1987; Warnicke 1983). Mimo że publiczne potępienie kobiet w świecie, w którym żył Knox, było powszechne, niewiele można na ten temat znaleźć w zachowanych listach, zapiskach czy wydanych dziełach samego Knoxa, aż do ukazania się *The First Blast*.

W *The First Blast* zaraz po wstępie, Knox przedstawia swoją główną tezę: „Obdzielenie kobiety władzą, wyższością i zwierzchnictwem... nad jakimkolwiek królestwem, narodem czy miastem” – pisał – „jest niezgodne z naturą, hańbi Boga, jest rzeczą sprzeczną z Jego objawioną wolą i zatwierdzonym rozkazem, oraz, również jest obaleniem dobrego porządku, wszelakiej równości i sprawiedliwości” (Knox 1558: 42). Następnie udowadnia swoją tezę. Kobięca słabość czyniła kobiety kompletnie niezdolnymi do rządzenia. „Natura, powiadam, uczyniła je słabymi, wątłymi, niecierpliwymi, anemicznymi i nierozsądnymi, a doświadczenie pokazało nam, że są niestałe, zmienne, okrutne, oraz że brakuje im ducha, by radzić i rządzić. I te znaczne wady dostrzegali mężczyźni w każdym okresie dziejów” (Knox 1558: 43). Kobiety nigdy nie znajdowały szczególnego poszanowania; odmawiano im praw, które miały ich własne dzieci, zawsze były pod bezspornym wpływem swoich mężów. Mamy zatem w przypadku monarchiń do czynienia z zupełnym absurdem – kobieta rządzi królestwem, a w normalnych okolicznościach nie miałyby nawet prawa do zarządzania własnym domem.

Knox twierdzi, że idea kobiety-władcy jest nie tylko absurdem, ale i pogwałceniem prawa natury. Przypomina czytelnikom, że „nikt nigdy nie widział lwa, który był posłuszny i pochylał się przed lwicą”, a więc jeśli ludzkość byłaby gotowa oddać się pod rząd kobiet, zrobiłaby coś, czego nie zrobił żaden inny gatunek, gdyż żaden samiec nie jest przygotowany do tego, by być pod rządami samicy. Na poparcie swojej tezy, Knox przywołuje liczne opinie uznanych autorytetów, zaczynając od Arystotelesa.

Co powiedziałyby Arystoteles, pyta Knox, gdyby zobaczył kobietę na czele parlamentu, pośród mężczyzn? (Arystoteles, *Polityka*, 2.1269b9). Bo przecież tam, gdzie rządziłyby kobiety, próżność górowałaby nad cnotą, ambicja i duma nad wstrzeźliwością i skromnością, a chciwość nad słusnością i sprawiedliwością (Knox 1558: 44; Arystoteles, *Polityka*, 2.1270a13). Jeśli kobiety nie miały mocy prawnej nad swoimi własnymi dziećmi, w jaki sposób mogły mieć władzę nad całym narodem?

¹⁸ Ale nawet Vives nie uważa, że kobieta powinna być monarchą i jego program kształcenia dla księżniczki Marii wcale nie przygotowuje jej do roli przyszłej królowej. Zob. dyskusję w Jansen 2008: 94–99.

¹⁹ Elyot rozważał też plany Katarzyny Aragońskiej, by jej córka, Maria, objęła tron po śmierci Henryka VIII. Zob. C. Jordan (1983). *Feminism and the Humanists: The Case of Sir Thomas Elyot's "Defence of Good Women"*, *Renaissance Quarterly* 36, 2: 181–201.

Jeśli kobiety nie mogły być powoływane na adwokatów, jak kobieta mogła być głową wymiaru sprawiedliwości i władcą, od którego sędziowie dostają uprawnienia? Knox cytuje tu przykłady krytycznego podejścia do kobiet z *Digesta Justyniana*²⁰. Obnaża tu też nielogiczną naturę systemu, który kontynuowany był przez kolejne trzy i pół wieku po jego śmierci, gdy uważano, że kobiety nie spełniały warunków, by piastować jakiegokolwiek stanowisko publiczne, oprócz... monarchini²¹.

Następnie Knox przekonuje, że kobiece rządy nad mężczyznami są nie tylko „odrażające”, ale sam Bóg ich zakazał. Ewa powinna była wiedzieć, że została stworzona, by być podwładną mężczyzny, ale tego nie zrobiła i po wygnaniu jej z Edenu Bóg ogłosił wyrok przeciwko niej słowami: „Obarczę cię niezmiernie wielkim trudem twej brzemienności, w bólu będziesz rodziła dzieci, ku twemu mężowi będziesz kierowała swe pragnienia, on zaś będzie panował nad tobą” (Rdz 3.16)²². Wobec tego, jeśli ludzie oddają władzę kobiecie, sprzeciwiają się Bogu i czeka ich za to straszliwa kara.

Knox z upodobaniem cytuje tutaj fragmenty z listów św. Pawła Apostoła, uważanego przez wielu (przynajmniej ówczesnych) komentatorów za wielkiego antyfeministę²³. Szczególnie rozwodząc się nad fragmentami Listu św. Pawła do Koryntian: „To nie mężczyzna powstał z kobiety, lecz kobieta z mężczyzny. Podobnie też mężczyzna nie został stworzony dla kobiety, lecz kobieta dla mężczyzny” (1Kor 11, 8–9, por. Rdz 2, 21–23 i 1Kor 14,34) i Listu św. Pawła do Tymoteusza (1Tm 2,12): „Nauczać zaś kobiecie *nie pozwalam* ani też przewodzić nad mężem, lecz [chcę by] trwała w cichości”, Knox podkreśla **stanowczy zakaz** Apostoła, by kobieta „przewodziła nad mężem”.

Knox przekonuje, że wolałby, by nie było aż tylu oczywistych przykładów na to, że kobiety są niezdolne do władzy, ale czuje, że musi przywołać przykłady ich niestabilności. W historii były kobiety, które umarły z powodu nagłej radości, zabiły się przez czystą niecierpliwość, płonęły z tak wielkiego pożądania, że zdradziły swój kraj i miasto, i wydały je obcym, a z powodu ambicji zabijały nawet swoich mężów, dzieci i wnuki (np. Atalia, matka Ochozjasza, 2Krl 11,1). By poprzec swoją tezę, przytacza cytaty wielu autorów, zaczynając od Tertuliana, który wytykał kobietom, że są „drzwiami dla diabła”: „Ty otworzyłaś wrota diabłu. Ty jako pierwsza

²⁰ *Digesta Justyniana*, łac. Iustiniani Augusti Digesta seu Pandectae, to kompilacja prawa rzymskiego ogłoszona przez cesarza Justyniana w roku 533. Zawiera pogrupowane tematycznie fragmenty z pism 38 prawników rzymskich, tworzących od I wieku p.n.e. aż do III wieku n.e.

²¹ W Anglii kobiety uzyskały prawo głosowania dopiero w roku 1928.

²² Wszystkie tłumaczenia Biblii wg *Biblii Tysiąclecia*. Według komentatorów, grzech Ewy zmienił porządek zamierzony przez Boga: zamiast być towarzyszką mężczyzny, równą mu w godności (Rdz 2, 18–24), kobieta stanie się uwodzicielką, którą on z kolei będzie traktował jako niewolnicę, mającą mu dawać dzieci. *Biblia Tysiąclecia z komentarzem*, Rdz 3.16.

²³ Por. „To nie mężczyzna powstał z kobiety, lecz kobieta z mężczyzny” (Rdz 2, 21–23). Jak pisze komentator: „Wiersze te uwydatniają Pawłową ideę zależności kobiety od mężczyzny, sprawiając równocześnie, że Apostoł jest uważany za jednego z największych antyfeministów w dziejach ludzkości. Nie należałoby jednak zapominać – pragnąc uściślić tę przestarzałą opinię – o licznych jego wypowiedziach domagających się równouprawnienia niewiasty” *Biblia Tysiąclecia z komentarzem*, 1Kor 11, 8–9.

pogwałciłaś prawo Boże” (Tertulian, *De habitu muliebri*, 1, 1–2)²⁴. Ten cytat spotkał się z pochlebnym komentarzem Knoxa:

Poprzez te i wiele innych kluczowych zdań... ten świetny pisarz chciał nakłonić każdą kobietę do refleksji nad samą sobą, tak by koniec końców wszystkie zaczęły rozważać wyrok, który Bóg wydał przeciwko całej rasie ludzkiej i córom Ewy. Żeby nie tylko przypominał im, aby codziennie być pokornymi i oddanymi Bogu, ale także, że powinny unikać jakiegokolwiek rzeczy, która mogłyby wywołać u nich powód do dumy czy wywyższania się, a tym samym zapomnieć o klątwie rzuconej przez Boga. A co... może bardziej narazić kobietę na zapomnienie o własnej pozycji, niż wyniesienie jej autorytetu ponad autorytet mężczyzny? (Knox 1558: 49).

Po odwołaniu się do Orygenesisa i św. Augustyna (Knox 1558: 50–51)²⁵, Knox cytuje słowa św. Ambrożego, że „ponieważ to przez nią śmierć zstąpiła do naszego świata, żadna śmiałość z jej strony nie powinna być dozwolona, jedynie pokora” (Knox 1558: 51–52)²⁶. Następnie długo rozwodzi się nad opiniami Jana Chryzostoma, który twierdził, że „kobieta zawsze powinna pamiętać o karze, która wymierzona została Ewie” i że „ród niewieści... jest nierozważny i nieroztropny; a ich chciwość jest nienasycona jak przepaść piekielna” (*Homilies on St John* 87). Chryzostom przypominał mężczyźnie, że kobieta jest pod jego władzą „i ty zostałeś jej panem, ona powinna cię słuchać, a głowa nie powinna iść za stopami” (Knox 1558: 52–53)²⁷. Metafora głowy i stóp przemawiała do Knoxa, więc mówiąc o tym, że „imperium kobiet jest sabotażem dobrego porządku, słuszności i sprawiedliwości”, przedstawia bardziej wyszukaną anatomiczną aluzję, porównującą państwo rządzone przez kobietę do potwora bez głowy, z oczami w rękach, językiem i ustami w brzuchu, oraz uszami na stopach. W razie gdyby jego przesłanie nie było wystarczająco proste, porównuje takie państwo do namalowanego idola, który ma wszystkie potrzebne kończyny i cechy fizyczne, ale brakuje mu niezbędnego ożywiającego ducha (Knox 1558: 56–57; por. Ps. 115, 5–7).

Krytykując rządy kobiet, Knox nie mógł zapomnieć o wybitnych kobietach ze Starego Testamentu. Nie wspomina tu jednak o różnych rodzajach królowych, jako głównej małżonki króla (np. królowa Estera, Est 2, 17; Est 3, 7–10), która czasem przynajmniej pełniła funkcję królewskich zastępców o znacznej władzy (np. Izebel na dworze Achaba, 1Krl 21; 1Krl 21, 18–18); jako żony (lub matki) króla, która wstępuje na tron po jego śmierci i panuje w jego miejsce (np. Atalia w Judzie, 2Krl 11, 1), czy jako królowej-matki, która po śmierci męża wywiera znaczny polityczny wpływ na nowego króla, swojego syna (np. Maaka w Judzie, zob. 1Krl 15, 13, czy Batszeba,

²⁴ Knox powołuje się też na opinię Tertuliana z *De Virginibus Vlandis* 9: „nie wolno kobiecie odzywać się na zebraniach, ani nauczać, ani chrzczyć, ani przejmować dla siebie żadnego urzędu sprawowanego przez mężczyznę”. Por. Tertulian, *Contra Marcionem* 1.1.

²⁵ Zob. Augustine, *Contra Faustum Manichaeum* XXII 31; Augustustine, *De Trinitate* XII 7.10; Augustine, *De Continentia* 9.23

²⁶ Ambrose, *Paradise*, 10.48. Por. Idem, *Hexameron*, V.7, Idem, *Paradise*, IV 24, 10.48; Idem, *De Helia Ieunio*, 18.16.

²⁷ Knox powołuje się na *Homilies on St John* 17, ale nie ma tam takiego zdania.

1Krl 1,11–21; 1Krl 2, 13–25)²⁸. Knox wspomina jedynie starotestamentowe prorokinie, uznając, że są pewne odstępstwa od ogólnej zasady: „Bóg, poprzez osobliwy przywilej i z powodów znanych tylko jemu, uczynił wyjątki...” (Knox 1558: 65). Do takich wyjątków należała Debora, która „sprawowała sądy nad Izraelem”, odpowiadała na pytania stawiane wyroczeni i przewodziła ludowi Izraela w bitwie (Sdz 4, 4–5)²⁹. Knox niechętnie przyznaje, że Debora była pobożną kobietą, posiadającą ducha łaski, prawdy, sprawiedliwości i pokory, ale uznaje jej przykład za nieważny w dyskusji, gdyż Debora nie była królową, tylko prorokinią, a ponadto miała męża, na którego miała wzgląd, a rozkazy wydawała w imieniu nie swoim, lecz jedynie przekazywała wolę Boga: „co nakazał Pan, Bóg Izraela” (Knox 1558: 64–70).

Kolejną prorokinią wspomnianą przez Knoxa jest Chulda, która udowodniła, że wcześniej nieznana antyczna księga praw była prawdziwym Słowem Boga (2Krl 22, 14)³⁰. Jednakże ona również – podkreśla – była prorokinią bez żadnej oficjalnej władzy. Knox przyznaje też, że krytycy jego punktu widzenia mogą przywoływać biblijną decyzję Mojżesza, który po śmierci Selofchada z plemienia Manassesza nakazał, by jego majątek przeszedł w ręce jego pięciu córek, a nie męskiego krewnego (Lb 26, 33; 27, 1–11). Knox podkreśla, że nie ma obiekcji do własności przechodzącej w ręce córek, ale prawo do władzy nie powinno być dziedziczone przez kobietę, a jedynym powodem, dla którego Mojżesz zgodził się na takie rozwiązanie było to, że w przeciwnym razie imię Selofchada zanikłoby (Knox 1558: 70–73). Tak więc, podsumowuje Knox, wyjątek nie potwierdza reguły, i ani przykład Debory, ani Chuldy, ani „nierozsądna przychylność ignoranckiej większości”, nie mogą usprawiedliwić tego, co Bóg tak jawnie potępił. I wszystkie kobiety sprawujące władzę są zdrajcami i rebeliantami w oczach Boga. Knox również podnosi, że w niektórych krajach możliwość dziedziczenia przez kobietę tronu jest ugruntowanym zwyczajem, ale to wcale nie czyni tego postępowania poprawnym, bo jest sprzeczne z nakazem Boga. W innych zaś krajach, choć kobieta nie może dzierżyć władzy, to może ją przekazywać namiestnikom czy sędziom, dopóki nie znajdzie męża, który by nią rządził. Ale takie postępowanie również nie jest legalne i obraża Boga, a mężczyźni przyjmujący od kobiety urzędy czy honory, stają się tym samym Jego wrogami, bo akceptują to, czego On zakazał. Tak samo rzecz się ma z parlamentem, arystokracją i ludem, którzy popierają nienaturalne rządy kobiet (Knox 1558: 73–75).

W Pierwszym ryku trąby przeciwko niezgodnym z naturą rządóm kobiet, pomimo ogólnej krytyki sugerowanej przez tytuł, argumenty dotyczące zła powodowanego

²⁸ Zob. komentarze do *Biblij Tysiąclecia*, szczególnie do 1 Krl 2,19.

²⁹ Prorokini i sędzia (Sdz 4, 4) zalicza się do znacześniejszych charyzmatycznych sędziów w Izraelu. Rezydowała w pobliżu tzw. Palmy Debory (Sdz 4, 5) w Górach Efraima, gdzie rozsądzała sprawy dziesięciu pokoleń (Sdz 5). Podejmowała ważne decyzje polityczne i strategiczne (Sdz 4, 14, 17–24; 5, 24–27). W tzw. Pieśni Debory określa ona siebie mianem „matki w Izraelu” (czyli matki całego kraju – Sdz 5, 7) i opiewa Boże zwycięstwo nad wrogami (Sdz 5, 11, 20–23; 4, 15). Kogler (red. et al.) 2011, s.v. „Debora”.

³⁰ Żona urzędnika królewskiego Szaliuma; za panowania króla Jozjasza (641–609 przed Chr.) po odnalezieniu księgi Prawa w świątyni zwrócono się do niej jako prorokini z pytaniem o radę. Chulda przepowiedziała szczęśliwą przyszłość królowi, który na podstawie odnalezionego Prawa przeprowadził reformę religijną (2Krl 22, 14–20; 2Krn 34, 22–28). Jednak zapowiedź ta nie spełniła się (2Krl 23, 29). Kogler, (red. et al.), 2011, s.v. „Chulda”.

rządami kobiet stanowią jedynie niewielką część dyskusji. I to nie stosunek Knoxa do pozycji kobiet w społeczeństwie najbardziej zaskakiwał czytelników, gdyż sami na ogół myśleli podobnie (zob. np. Bodin 1591: 1154–1156; Shephard 1994: 117–119; Scalingi 1978). Nie było też zamierzeniem Knoxa, aby *The First Blast* stało się traktatem przeciwko kobietom i stawianie tego dzieła tylko w tym świetle to spore nieporozumienie. Czytelników zaciekawiło i zaszokowało coś zupełnie innego, mianowicie dyskusja Knoxa na temat podejścia mężczyzn do kobiety-władcy.

Knox przyznaje w przedmowie, że *The First Blast* została napisana z myślą o jednej monarchini, to znaczy jako sprzeciw wobec władzy katolickiej Marii Tudor, córki Henryka VIII i Katarzyny Aragońskiej, od roku 1553 królowej Anglii, której małżeństwo z arcykatolickim Filipem II Habsburgiem oznaczało nadejście jeszcze gorszych czasów dla protestantów w Anglii³¹. Tak więc, znaczną część książki stanowią ataki na okrucieństwo i tyranie Marii oraz wezwanie Anglików do obalenia jej rządów poprzez wywołanie rewolucji. Aby usprawiedliwić swoje kontrowersyjne przekonanie, że Maria musi zostać zdetronizowana, Knox wpadł na pomysł, by zgromadzić wszelkie dowody na to, że rządy sprawowane przez jakąkolwiek kobietę są nielegalne. Taki był cel *The First Blast* i w taki sposób był interpretowany przez jego pokolenie. Pominęli oni znajome biblijne teksty o kobietach, ale zainteresowało i zaszokowało ich konkretne napomnienie, by zdetronizowali ich grzeszną władczynię, bo to Anglicy są odpowiedzialni za pogwałcenie praw Boskich i praw natury³².

Teologowie, którzy nauczali, że mimo iż kobiety muszą podporządkowywać się mężczyznom w każdej innej dziedzinie, mężczyźni muszą podporządkować się królowej, tak jakby posłuszni byli męskiemu władcy, wierzyli, że nadana przez Boga władza księcia była wystarczająco silna, by zdominować nadaną przez tegoż Boga przewagę mężczyzn nad kobietami (Jordan 1987). Książka Knoxa była buntownicza, ponieważ otwarcie się temu sprzeciwiała (Mason 1998a). Autor zwrócił się do angielskiej szlachty i do Izby Gmin, by ci, którzy przyjęli kobietę za przywódcę, bez żadnej zwłoki odsunęli ją od władzy, tym samym dowodząc szczerości swej skruchy. Powinni postąpić tak jak ludzie biblijnego Joasza, kiedy zdetronizowali samozwańczą królową, Atalię, zabijając pod jego rozkazami nie tylko okrutną i szkodliwą kobietę, ale niszcząc też świątynie Baala. Po pierwsze, powinni odebrać honor i autorytet temu „potworowi natury”, kobiecie odzianej w szaty mężczyzny, rządzącej mężczyznami wbrew naturze. Po drugie, jeśli ktokolwiek podejmie się jej

³¹ Knox potwierdza to w czasie sławnej audiencji u Marii Stuart w roku 1561. Knox 1949, t. 2: 15. Knox pisał już wcześniej przeciwko Marii i jej małżeństwu z Filipem: w lipcu 1554 opublikował *A Faithful Admonition to the Professors of God's Faith in England*, W: Knox 1846–1864, t. 3: 251–330. Knox w rozmowie z Marią Stuart w 1561, potwierdza ten sposób widzenia.

³² Jak pokazuje Dowson 1991: 555–558, *The First Blast* był adresowany głównie do Anglików i dotyczył Marii Tudor, ale w tym samym roku Knox opublikował trzy inne ważne pisma – *The Letter to the Regent (Augmented)*, *The Appelation from the Sentence pronounced by the Bishops and Clergy: Addressed to the Nobility and Estates of Scotland* i *The Letter to the Commonalty of Scotland* (teksty W: Knox 1846–1864, t. 4: 423–538 i w Breslow 1985) – które z kolei adresowane były do Szkotów i dotyczyły głównie Marii de Guise i Marii Stuart. Odpowiada to dwu tytułowym Knoxom: pierwszy to Knox Anglik (poprzez adopcję), zaangażowany w sprawy Kościoła w Anglii, drugi to Knox Szkot dbający o Kościół w Szkocji.

obrony, powinien zostać skazany na karę śmierci (Knox 1558: 75–76). Te pomysły były zdumiewająco kontrowersyjne i Knox zdawał sobie z tego sprawę. Ciekawe, że nie wspomina on tu w ogóle Jane Grey, przez dziewięć dni protestanckiej królowej Anglii po śmierci Edwarda VI, która została stracona po objęciu władzy przez Marię Tudor. Czyżby śmierć Jane była właśnie karą za naruszenie praw boskich?

Knox przypominał czytelnikom, że królowa Maria to współczesna Jezebel i Atalia w jednym, bo tak jak te biblijne królowe, zmusiła swoich poddanych do odrzucenia prawdziwej religii i zabijała proroków Boga. Ta „przeklęta Jezebel angielska”, razem z nienawistną zgrają papistów chwaliła się skazaniem protestanckich bohaterów i męczenników: Sir Thomasa Wyatta, torturami niewinnej Jane Grey, śmiercią tzw. *oksfordzkich męczenników*: biskupów Hugh Latimera i Nicholasa Ridleya, arcybiskupa Tomasza Cranmera oraz „wielu innych kaznodziej pochłoniętych przez płomień” (Knox 1558: 76–77)³³. Jego czytelnicy nie powinni jednak rozpaczać, bo Bóg zdecydował o obaleniu Marii i bliski już jest dzień, kiedy to ten okropny potwór i jej poplecznicy zostaną ukarani za ich okrutne czyny. Jej imperium oraz panowanie są jak ściana niepodparta fundamentami, toteż to „uzurpowane i niegodne imperium kobiece” pomimo wysiłków wielu mężczyzn, którzy je zechcą podtrzymywać, ulegnie destrukcji dzięki płomieniu Boskiego słowa. Zatem, niechaj wszyscy mężczyźni posłuchają ostrzeżenia, bo TRĄBA ZAGRZMIAŁA PO RAZ PIERWSZY (Knox 1558: 77–78).

Tymi słowami Knox zakończył swój pamflet. Jego przepowiednia, że królowa Maria umrze wkrótce, sprawdziła się bardzo szybko, bo królowa zmarła w okropnych męczarniach w listopadzie 1558, w sześć, siedem miesięcy po ukazaniu się *The First Blast*. Jednakże Knox został zaatakowany za swoje pomysły nie tylko przez katolików, ale i protestantów, w tym przez tych, których uważał za swoich przyjaciół. Mimo to, jak pisał do Johna Foxe’a, nie żałował swojego stylu, „brutalnej gwałtowności i nieliczących się z innymi stwierdzeń” (18 V 1558, Knox 1846–1864: t. 5, 5–6). Prawie równocześnie z publikacją pamfletu Knoxa, również w Genewie, ukazała się odważna *How Superior Powers ought to be Obeyed* Christophera Goodmana, który przekonywał, głównie na podstawie tekstów biblijnych i historii Machabeuszów, że zbrojny bunt przeciwko bałwochwalczemu władcy, był obowiązkiem wszystkich klas, kobiet i mężczyzn (Dawson 1998) i wielu protestantów, szczególnie tych z kręgu Kalwina, obawiało się łączenia ich z tymi atakami na monarchię i odcinali się od pomysłów Knoxa. (Ridley 1968: 280–281). Sam Kalwin był bardzo krytyczny wobec decyzji Knoxa o opublikowaniu *The First Blast* i wręcz pisał do Williama Cecila o „beźmyślnej arogancji” autora (?styczeń 1558, Knox 1846–1864: t. 4, 357–358).

Najważniejszą polemikę z pomysłami Knoxa przedstawił angielski uchodźca w Strassburgu, John Aylmer (1559), nauczyciel Jane Grey i późniejszy biskup Londynu. Aylmer wymienił długą listę historycznych władczyń (Ibid., C3-F4v.),

³³ Thomas Wyatt został skazany po nieudanej rebelii przeciwko Marii Tudor w styczniu 1554; Jane Dudley (Grey) protestancka kandydatka na tron Anglii po śmierci Edwarda VI została stracona 12 lutego 1554. Latimer, biskup Worcester, i Ridley, biskup Londynu, zostali spaleni na stosie 16 października 1555, a Cranmer – 21 marca 1556 r. Dokładny opis śmierci tych i innych protestanckich męczenników daje John Foxe w sławnej i niezmiernie popularnej w XVI w. *Actes and Monuments*. Pobrano z: www.johnfoxe.org (10.12.2016).

jednak, co ciekawe, wcale nie przekonywał o równości rządów kobiet i mężczyzn, i uważał królowe za odstępstwo od naturalnej reguły, ale dowodził, że Wszechmocny Bóg mógł dać wybranej kobiecie siłę i umiejętności konieczne do rządzenia (Ibid., B2-B3, M1v-M2v). A więc, konkludował, w przypadku Anglii, gdzie z woli Boga król nie zostawił męskiego potomka, a prawo pozwala kobiecie na bycie monarchą, poddani mają obowiązek być posłuszni królowej (Ibid., H3-H3v, K4-L2v).

Atakowany ze wszystkich stron, Knox skarżył się do Mrs. Bowes, że *The First Blast* „wywiął z Anglii wszystkich moich przyjaciół” (Knox 1846–1864: t. 6, 14). Królewska proklamacja zakazywała posiadania książki pod karą śmierci, a czary go-ryczy dopełnił fakt, że gdy po Marii Tudor na tron wstąpiła jej siostra, protestanka Elżbieta, nigdy nie wybaczyła Knoxowi pamfletu i nigdy nie pozwoliła mu na wjazd do Anglii. Mimo że Knox wiązał z Elżbietą wielkie nadzieje na pomoc w zaprowadzeniu w Szkocji protestantyzmu, nie wycofał swojego zdania co do rządów kobiet. Dał temu wyraz w liście do królowej, w którym tonem kaznodziei przypominał jej o obowiązkach wobec prawdziwej religii, jakie nałożył na nią Bóg, osadzając ją na tronie Anglii. I dodawał, że tylko jeżeli spełni pokładane w niej nadzieje, nazwie ją nową Deborą (12 VII 1559, Knox 1949: t. 1, 291–294).

Bibliografia

Źródła

- Aylmer J. (1559). *An Harborowe for Faithfull and Trewe Subiectes agaynst the late blowne Blaste concerning the Gouernment of Women, wherein be confuted all such reasons as a stranger of late made in that behalfe*. At Stasborowe [i.e. London: John Daye].
- Biblia Tysiąclecia z komentarzami. Pobrano z: <http://libertarianin.org/Ebooks/BIBLIA%20TYSAIA%CC%A8CLECIA%20Z%20KOMENTARZAMI.pdf> (12.11.2016).
- Bodin J. (1576). *Les six livres de la République*. Paris: Jacques Du Puys.
- Breslow M.A. (red.). (1985). *The Political Writings of John Knox*. London: Folger Books.
- Knox J. (1586). *The History of the Reformation of Religion Within The Realme Of Scotland*. Edinburgh: Vautrollier.
- Knox J. (1558). *The First Blast of the Trumpet against the Monstrous Regiment of Women*. W: M.A. Breslow (red.). (1985). *The Political Writings of John Knox*. London: Folger Books, s. 37–80.
- Knox J. (1846–1864). *The Works*. D. Laing (red.). 6 t. Wodrow Society, 12. Edinburgh: T. Constable.
- Knox J. (1949). *John Knox's History of the Reformation in Scotland*. W.C. Dickinson (red.), 2 t. London: Thomas Nelson and Sons.
- Mason R. (red.). (1994). *John Knox: On Rebellion*. Cambridge University Press.
- Robinson H. (red.). (1842–1845). *The Zurich Letters, comprising the correspondence of several English bishops and others with some of the Helvetian reformers, during the early part of the reign of Queen Elizabeth*, 2 vols., Parker Society, 7–8. Cambridge University Press.

Opracowania

- Brown P.H. (1895). *John Knox. A Biography*. 2 t. London: Adam and Charles Black.
- Collinson P. (1965). The Role of Women in the English Reformation illustrated by the Life and Friendships of Anne Locke, *Studies in Church History* 2, s. 258–272.
- Collinson P. (1988). *Knox, the Church and the Women of England*. W: R.A. Mason (red.), (1998). *John Knox and the British Reformations*. Aldershot: Ashgate, s. 74–98.
- Dawson J. (1988). *Trumpeting Resistance: Christopher Goodman and John Knox*, W: R.A. Mason (red.), (1998), *John Knox and the British Reformations*. Aldershot: Ashgate, s. 130–153.
- Dawson J. (1991). The Two John Knoxes: England, Scotland and the 1558 Tracts. *Journal of Ecclesiastical History*, 42, s. 556–576.
- Dawson J. (2004). *Knox, John (c. 1514–1572)*. W: *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford University Press. Pobrano z: www.oxforddnb.com/view/article/15781 (12.03.2017).
- Dawson J. (2015). *John Knox*. New Haven: Yale University Press.
- Felch S.M. (1995a). 'Deir sister': The Letters of John Knox and Anne Vaughan Lok. *Renaissance and Reformation*, 19, s. 47–68.
- Felch S.M. (1995b). The Rhetoric of Biblical Authority: John Knox and the Question of Women. *The Sixteenth-Century Journal*, 26, s. 805–822.
- Graham R. (2001). *John Knox. Democrat*. London: Robert Hale.
- Henderson K., McManus B. (1985). *Half Humankind – Contexts and Texts of the Controversy about Women in England 1540–1640*. Baltimore: University of Illinois Press.
- Jansen S. (2008). *Debating Women, Politics, and Power in Early Modern Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Jordan C. (1987). Woman's Rule in Sixteenth Century British Political Thought. *Renaissance Quarterly*, 40 (3), s. 421–451.
- Kogler F. et al. (red.). (2011). *Nowy leksykon biblijny*. H. Witczyk (red. wyd. pol.). Kielce: „Jedność”.
- Lee M. (1966). John Knox and His History. *Scottish Historical Review* 45, s. 79–88.
- Leishman J.F. (1909). *A Son of Knox. And Other Studies Antiquarian and Biographical*. New York: J. Maclehose.
- Marshall R.K. (2000). *John Knox*. Edinburgh: Birlinn.
- Mason R.A. (red.). (1998). *John Knox and the British Reformations*. Aldershot: Ashgate.
- Mason R.A. (1998a). *Knox, Resistance and the Royal Supremacy*. W: R.A. Mason (red.), (1998), *John Knox and the British Reformations*. Aldershot: Ashgate, s. 154–175.
- Ridley J. (1968). *John Knox*, Oxford: Oxford University Press.
- Reid W.S. (1974). *Trumpeter of God. A Biography of John Knox*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Rupp E.G. (1975). *The Europe of John Knox*. W: D. Shaw (red.), *John Knox. A Quatercentenary Reappraisal*. Edinburgh: The Saint Andrew Press, s. 1–14.
- Scalangi P.L. (1978). The Scepter or the Distaff: The Question of Female Sovereignty, 1526–1607. *The Historian* 41, November.
- Shaw D. (red.). (1975). *John Knox. A Quatercentenary Reappraisal*. Edinburgh: The Saint Andrew Press.

- Shepard A. (1994). *Gender and Authority in Sixteenth-Century England. The Knox Debate*. Keele: Edinburgh University Press.
- Smith C.P. (2010). *John Knox and the Rights of Women*. Dunblane: DOICA.
- Stevenson R.L. (1912). *John Knox and His Relations with Women*. Familiar Studies of Men and Books. New York: Collier Press, s. 204–250.
- Warnicke R.M. (1983). *Women of the English Renaissance and Reformation*. Westport: Greenwood Press.
- Wormald J. (1998). *Godly Reformer, Godless Monarch: John Knox and Mary Queen of Scots*. W: R.A. Mason (red.), *John Knox and the British Reformations*. Aldershot: Ashgate, s. 220–241.

John Knox's Opinion on the Rule of Women

Abstract

John Knox (? 1514–1572), one of the most prominent Scottish and English Protestant leaders, today is often remembered as a misogynist and male chauvinist. Although the preserved sources do not indicate at all that Knox was in fact an enemy of women, but, on the contrary, remained in friendly relations with several of them, he earned his reputation of a misogynist because of a pamphlet entitled *The First Blast of the Trumpet Against the Monstrous Regiment of Women* (1558). Knox argues that government of women is incompatible both with God's laws and with the laws of nature, and in support of his thesis he quotes numerous opinions of recognized authorities, starting with Aristotle, through numerous biblical quotations, especially from St. Paul's letters, and ending with the Christian scholars. He also mentions the Old Testament prophetess, but treats them as merely exceptions to the rule. Knox admits that *The First Blast* was written against the Catholic government of Mary Tudor, therefore much of the book is an attack on the queen's cruelty and tyranny. The pamphlet ends with Knox's appeal to the English to revolt and overthrow Mary's rule. Knox's ideas were criticized even by his fellow believers, in whose name John Aylmer published a polemic.

Key words: John Knox; women's rule, polemic, pamphlet *The First Blast of the Trumpet Against the Monstrous Regiment of Women* (1558), John Aylmer